

Розділ 3

УКРАЇНА І СВІТ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1920-ТІ – 1940-ВІ РОКИ)

УДК 94:341.324(477)«1941/1944»

Юрій ЛЕВЧЕНКО
(м. Київ)

«Окупаційний режим» чи «режим окупації» України 1941-1944 рр.: питання термінології та радянської ідеологічної міфотворчості

Стаття присвячена розкриттю походження історичного терміну «окупаційний режим» та його ідеолого-політичному трактуванню за радянської доби. Мета дослідження показати, що термін «окупаційний режим» є штучним ідеологічним конструктом, який мав завдання спрощено пояснити яким був режим «німецько-фашистської» окупації України в 1941-1944 рр., без поглибленого його розкриття. У дослідженні використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння та конкретизації. Зроблено аналіз терміну «окупація» та значення слова «режим», пропонується використовувати термін «режим окупації» у чітко окресленому понятті режиму (способу правління, умов життя) встановленого на захопленій території противника в ході війни або збройного конфлікту. Відповідно, режим окупації України у 1941-1944 роках, може трактуватися, як: німецько-румунський, нацистської Німеччини та диктаторської Румунії, грабіжницький, експлуататорський, терористичний, антиукраїнський і т. п.

Ключові слова: окупація, воєнна окупація, окупаційний режим, режим окупації, Україна, 1941-1944 роки.

Постановка проблеми. Радянська історична наука ґрунтована на марксистсько-ленінській методології породила безліч історичних міфів, стереотипів та кліше для фальсифікації минулого й ідеологічно правильного трактування події так, щоб вони доводили закономірність виникнення комунізму та СРСР, як провідної країни, що поширить його по всьому світу. За таких умов, історія перетворилась на інструмент Комуністичної партії, що обґрунтовував її ідеологію та політику. Так, виникли міфи про: повалення самодержавства під час Жовтневої революції; громадянську війну «червоних» та «білих»; перемогу соціалізму та створення Радянського Союзу – країни пролетарів, робітників та селян; боротьбу зі «шкідниками», «шпигунами» та іншими антирадянськими елементами, що заважають побудувати світле майбутнє; Велику Вітчизняну війну; боротьбу із західним «загниваючим» імперіалізмом тощо. У такій картині світу жили «радянські народи» не знаючи справжньої «своєї» історії, яка всіляко

фальсифікувалась та заборонялась радянською владою, адже «іншої» історії ніж диктувала офіційна ідеологія та політика «Партії» просто не могло існувати. Це ж сталося з трактуванням подій Другої світової війни, де ідеолого-політичний диктат розчленував її окремі незв'язані між собою періоди «до» та «після» Великої Вітчизняної війни, а також підмінив нею розуміння Другої світової війни. Встановлення тодішньою владою чітких рамок дослідження та розкриття подій Німецько-радянської війни призвів до появи сотні міфів про: провідну роль Комуністичної партії у війні, всенародну боротьбу радянського народу проти німецько-фашистських загарбників чорні дні німецької окупації тощо. Особливе місце відводилось проблемі окупації, адже вперше за двадцять років значна європейська частина Радянського Союзу (Українська та Білоруська РСР) майже чотири роки перебувала поза впливом радянської влади. Тому, з перших днів «визволення» Української РСР були чітко окреслені теми про які було дозволено говорити й досліджувати – фашистський терор, масові вбивства, грабунки, тотальна експлуатація та вивезення на каторжну працю до Німеччини. Це робилося з ідеологічною метою, щоб бува, хтось не сказав, що «под немцями» жилося краще ніж за «советской власти». А щоб уникнути незручних питань – як жилося «радянським народам» під німецькою окупацією у 50-х роках ХХ ст. був створений символічний термін «окупаційний режим», мета якого була дати просту характеристику режиму який запровадили німці на захоплених територіях. Варто наголосити, що для радянської влади цей термін був зручним з ідеолого-політичних причин, однак для українців які жили в окупації він встановив чіткі межі в темах про які можна було вільно говорити, а які стали «табу» навіть в особистому спілкуванні.

Історіографія питання. У другій половині 40-х років ХХ ст. в працях українських радянських істориків був поширений термін-характеристика – «тимчасова окупація» [2, 24]. На початку 50-х рр. ХХ ст. провідними радянськими істориками та партійними діячами формується та утверджується офіційна радянська концепція «Великої вітчизняної війни», що впроваджує термін «німецько-фашистський окупаційний режим», для характеристики окупації 1941–1944 років до історії війни у всіх республіках [12, 13]. На початку незалежності та формування україноцентричної концепції Німецько-радянської війни (тоді ще Великої вітчизняної війни) цей термін перейшов до історичної науки де протримався до середини 0-х ХХІ ст. [9, 18, 21]. З 10-х років поширюється термін «нацистський окупаційний режим» переважно для позначення політики яку проводили німці на окупованій українській території [1, 7, 15]. Однак, в переважній більшості в українській історичній науці для позначення періоду 1941–1944 років використовується спрощений радянський термін – окупаційний режим.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція «Великої Вітчизняної війни» існувала в історичній науці СРСР понад сорок років та мала загальносоюзний характер для висвітлення у всіх республіках, в тому числі й УРСР. Ідеологічний та партійний (політичний) диктат вимагав розкривати теми війни у чітко визначених межах «героїчної боротьби радянського народу під

проводом комуністичної партії та геніального керівництва товариша Сталіна проти німецько-фашистських загарбників». Відповідно, ті теми Другої світової та Німецько-радянської війн, що не відповідали ідеологічним і партійним установкам замовчувалися, фальсифікувалися або просто заборонялися для висвітлення.

За таких умов проблема окупації та характеристика режиму встановленого Третім рейхом та його союзниками на захопленій «радянській території» розкривалась через теми: масового терору та масового знищення радянського населення; розчленування території СРСР; діяльність німецьких окупаційних органів влади в упокорені та контролю захопленими територіями; ліквідації «соціалістичних» перетворень та здобутків радянської влади; економічного грабунку; запровадження примусової рабсько-кріпосницької праці селян та робітників; депортація радянських громадян на роботу в Німеччину; руйнування та грабунку національних багатств окупованих територій [10, с. 438-446; 12, с. 15-64; 17]. Власне, це були єдині офіційно дозволені тодішньою владою теми для розкриття та дослідження. Всі інші напрями німецької окупації належали до категорій «небажаних» для висвітлення, політично «складних», ідеологічно «суперечливих» або «не дисертабельних». У цьому ж напрямі українські історики радянської доби розкривали «німецько-фашистську» окупацію України повторюючи загальносоюзний контекст: територіальний поділ України на окремі окупаційні одиниці; опис органів окупаційної влади; ліквідація соціалістичних здобутків; безправне становище українців під владою окупантів; колонізаторська політика німців та румунів; терор та звірства загарбників (масові розстріли цивільних, розстріли заручників, «табори смерті», знищення військовополонених, спалення німецькими карателями сіл, голод як засіб знищення міського населення); розграбування національних багатств (грабунок цивільного населення, вивезення культурних цінностей); руйнування та грабунок промисловості (заводів і фабрик); спроби налагодження діяльності окремих підприємств для ремонту військової техніки; експлуатація цивільного населення через запровадження примусової праці; експлуатація сільського господарства на користь Німеччини (вилучення продуктів у населення, колгоспах та радгоспах, земельна «реформа» А. Розенберга, як спроба встановлення німецького «кріпацтва» у селі); примусове вивезення працездатного населення на каторжну працю в Німеччину; тотальний грабунок та руйнування промисловості та сільського господарства під час відступу німецьких військ; підрахунок збитків завданих окупантами за період окупації [13; 19, с. 291-336; 23, с. 353-381]. Всі інші теми окупації розглядалась через проблему колабораціонізму, як елемент співпраці «антирадянських елементів» та «українських буржуазних націоналістів» з німцями [8, 11]. Крім цього, тогочасні українські історики обов'язково додавали уточнення, що встановлений режим в окупованій Україні був таким самим, як і на інших захоплених територіях Радянського Союзу [19, с. 17].

Додержуючись загальнорадянського трактування та ідеологічно-партійного диктату радянські історики змальовували події окупації як страшний і трагічний період де життя зупинилося на довгі чотири роки. Щоб уникнути незручних питань

було запроваджено словосполучення «окупаційний режим», в якому прикметник «окупаційний» (похідний від терміну «окупація») у поєднанні зі словом «режим» давав спрощену характеристику режиму встановленого німцями (фашистами) на захопленій території («режим» який? – «окупаційний»), вкладаючи в це словосполучення смислове навантаження всіх вищеперерахованих (офіційно дозволених та ідеологічно трактованих) тем окупації. Наприкінці існування СРСР навіть була спроба перетворити «окупаційний режим» в офіційний термін історії Великої Вітчизняної війни [3, с. 508-509]. Наприклад, у словнику-довіднику «Велика Вітчизняна війна» (1985 р.) зустрічаємо визначення: «...Окупаційний режим на захопленій радянській землі, окупанти встановили так званий «новий порядок» – режим терору і насильства, зруйнували державну самостійність і територіальну цілісність радянських республік. Порушуючи прийняті міжнародною конвенцією зобов'язань окупаційний режим Німеччини переслідував повне поневолення радянських людей і пограбування окупованих районів. Він здійснювався німецькою адміністрацією, службами СД та СС, гестапо, військовослужбовцями регулярних частин. Окупаційний режим поставив людей у безправне становище, позбавляв їх усіх соціальних та політичних здобутків. Насаджуючи «новий порядок», гітлерівці розраховували налякати населення окупованих районів і зламати його волю до опору. Сотні тисяч людей було знищено, кинуто до в'язниць та концтаборів. Спалені села та міста, шибениці та рови, наповнені трупами розстріляних мирних жителів, мисові грабежі та насильства, голод і каторжна праця, примусові мобілізації населення для відправлення до Німеччини – ось що був гітлерівським «новим порядком»» [4, с. 315-136].

Попри те, що у незалежній Україні в 1990-х рр. сформувалась україноцентрична концепція розкриття тем і подій Великої Вітчизняної та Другої світової війн, а з 10-х рр. ХХІ ст. – нацистсько-радянської війни, почали зникати радянські ідеолого-політичні нашарування в розкритті подій окупації, все ж деякі радянські стереотипи продовжують непомітно існувати й до сьогодні, викривлюючи своїм спрощеним трактуванням наші знання про той складний період. Зокрема, радянський термін-словосполучення «окупаційний режим» досі використовується в наукових працях та підручниках історії.

Для кращого розуміння термінології детальніше розглянемо значення терміну «окупація» та значення слова «режим». Згідно з «Юридичною енциклопедією» (2002 р.), «Сучасною українською енциклопедією» (2007 р.), «Політичною енциклопедією» (2012 р.), та «Великою українською енциклопедією» окупація (від лат. *ossuratio* – заволодіння, зайняття; від італ. *ossurare* – займати, захоплювати) – тимчасове зайняття збройними силами території противника у воєнний або мирний час [14; 16, с. 510; 20, с. 163; 25, с. 256–257]. Також, існує термін «воєнна окупація». Згідно з «Українською дипломатичною енциклопедією» (2004 р.) та «Вікіпедією» - це тимчасове захоплення військами воюючої сторони у збройному конфлікті міжнародного характеру території супротивника в період ведення воєнних дій [6; 22, с. 205]. Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної

української мови» (2004 р.) «...Режим – 1. Державний лад, спосіб правління. 2. Точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку і т. п. 3. Система заходів, правил запроваджуваних для певної мети. 4. Певні умови, необхідні для забезпечення, функціонування, існування чого-небудь» [5, с. 1021]. Отже, поєднання терміну «окупація» та слова «режим» передбачає, що мова має йти про спосіб правління та умови життя в які потрапило цивільне населення території, яке в ході воєнних дій потрапило під контроль збройних сил/військ супротивника в ході війни. Відповідно, питання характеристики встановленого режиму в умовах окупації залишається відкритою. Тому, запропонований термін – «режим окупації» дає можливість дослідникам самостійно схарактеризувати режим на території України, що був встановлений німцями та румунами. Своєю чергою, радянський стереотип «окупаційний режим» прив'язаний до терміну окупація, з вже закладеною характеристикою, яка немає жодного змістовного навантаження.

Висновки. Отже, терміни «окупаційний режим» та «режим окупації» у характеристиці подій періоду 1941-1944 рр. в Україні не є синонімічними. Перший радянський витвір закільцьований на терміні окупація, другий, не маючи чіткої прив'язки до терміну окупація надає змогу історикам-дослідникам на основі опрацьованих історичних досліджень та досліджуваних документів зробити власні висновки яким був режим окупації в 1941-1944 рр. і обґрунтувати його. Відправною точкою для цього можуть слугувати наступні характеристики: відповідно до країни-окупанта – німецько-румунський; відповідно політичного режиму країни-окупанта – нацистської Німеччини та диктаторської Румунії; відповідно до економічної політики – грабіжницький; відповідно до національної політики – антиукраїнський; відповідно до політики упокорення – терористичний та ін. Тут варто наголосити, що ці характеристики є загальними для всієї України, однак в період 1941-1944 рр., вона була поділена на шість окремих окупаційних утворень з різною окупаційною політикою, і відповідно характеристика режиму, наприклад у сфері культурної політики в дистрикті «Галичина», губернаторства «Буковина» і Райхскомісаріаті «Україна» буде різною. За таких умов термін «режим окупації» може сприяти появі нових історичних досліджень з порівняння окупаційної політики між німецькою та румунською зонами окупації України або між окремими окупаційними утвореннями.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрієць А., Мокляк В. Нацистський окупаційний режим на Полтавщині: система примусового утримання та знищення військовополонених та цивільного населення німецькою окупаційною владою : довідник. Полтава: АСМІ, 2016. 63 с.

2. Багема В. Злочини німців і народна боротьба на Ровенщині. Київ-Харків: Укрдежвидав, 1945. 34 с.

3. Великая Отечественная война 1941–1945: энциклопедия / глав. ред. М. М. Козлов. Москва: Советская энциклопедия, 1985. 831 с.

4. Великая Отечественная война 1941–1945: словарь справочник / под общ. ред. М. М. Кирьяна. Москва: Политиздат, 1985. 527 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2004. 1140 с.

6. Військова окупація. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <http://surl.li/oohyv> (дата звернення 10.03.2024).

7. Голиш Г., Лисиця Л. Повсякденність українського села в умовах нацистського окупаційного режиму 1941–1943 рр. (на матеріалах Лівобережної Черкащини). Український селянин. 2022. Вип. 27. С. 11–18.

8. Дмитрук К. Під чорними сутанами: правда про зв'язки ієрархії уніатської церкви з фашистськими загарбниками. Київ: Товариство «Україна», 1975. 47 с.

9. Дробов П. В. Тарнавський І. С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941–1943 рр.). Донецьк: ДонНУ, 2008. 218 с.

10. История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941–1945: в 6 т. / ред.: Ю. П. Петров и др. Москва: Воениздат, 1961. Т. 3: Коренной перелом в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – декабрь 1943 г.). 658 с.

11. Мануїльський Д. З. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. Київ: Українське державне видавництво, 1946. 24 с.

12. Немецко-фашистский оккупационный режим (1941–1944 гг.) / ред. Е. А. Болтина. Москва: Политиздат, 1965. 338 с.

13. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: збірник документів і матеріалів / ред. П. М. Костриби. Київ: Державне видавництво політичної літератури, 1963. 488 с.

14. Окупація. Українська велика енциклопедія. URL: <http://surl.li/supnm> (дата звернення 10.03.2024).

15. Олійник Ю. В. Нацистський окупаційний режим в Україні у 1941–1944 рр. (на матеріалах генеральної округи «Волинь-Поділля») : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2010. 266 с.

16. Політична енциклопедія / редкол Ю. Левенець, та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.

17. Преступные цели – преступные средства: документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.) / общ. ред. Е. А. Болтин, Г. А. Белов. Москва: Политиздат, 1968. 384 с.

18. Рекотов В. П. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні: історико-правовий аспект: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 1997. 222 с.

19. Советская Украина в годы Великой отечественной войны 1941–1945. Документы и материалы : в 3-х т. / сост.: Д. Ф. Григорович и др. Киев: Наукова думка, 1985. Т. 1: Украинская ССР в первый период Великой отечественной войны (22 июня 1941 г. – 18 ноября 1942 г.). 519 с.

20. Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2007. Т. 10: Не–Пе. 414 с.

21. Удовик В. М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941–1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2005. 236 с.

22. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / Л. В. Губерський. Київ: Знання, 2004. Т. 2: М–Я. 812 с.

23. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: в 3 т. / редкол.: П. Т. Тронько, П. М. Костриба, П. М. Шморгун. Київ: Політвидав України, 1967. Т. 1: Радянська Україна в період відбиття віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР і підготовки умов для корінного перелому в війні (червень 1941 р. – листопад 1942 р.). 552 с.

24. Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією (1941–1943). Чернігів: Деснянська правда, 1947. 277 с.

25. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2022. Т 4: Н–П. 720 с.
УДК 94 (4)(438)«1918-1925»

Микола ПРИХОДЬКО
(м. Київ)

Консолідація спортивних організацій в перші роки незалежності Польщі (1918-1925 рр.)

Висвітлено процес об'єднання спортивних організацій в відновленій після Першої Світової війни суверенній Польщі, знакові об'єднавчі з'їзди. Окреслені ідеологічні засади діяльності видання «Спортивний огляд», який був першим і найбільш популярним спортивним часописом Польщі. На прикладі організації «Сокіл» продемонстровано особливості процедури консолідації організацій.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські організації, спортивні змагання, Галичина, Польща.

Науковий керівник: *Журба М. А.*, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Перші роки після завершення Першої Світової війни стали для польського народу моментом стрімких змін і початком роботи по створенню дієвих структур у всіх галузях як державного, так і громадського життя. До цього розділені між трьома імперіями поляки отримали завдання консолідації вже існуючих організацій, асоціацій, товариств та інших громадських об'єднань польської громади. Не став винятком і спортивний сектор, в якому найбільш значуще місце посідали легкоатлетичні, гімнастичні організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коли 11 листопада 1918 року Польща відновила свою незалежність, у багатьох спортивних дисциплінах вже існували організаційні структури, проте часто спонтанний характер їх діяльності, розрізненість, слабка комунікація на рівні центр-осередок та в першу чергу існування трьох окремих об'єднань в межах бувших імперії вимагали рішучіших змін.

Одним із подібних кроків, ще менш ніж за два місяці до відновлення незалежності Польщі, був 1-й Конгрес польських спортивних і гімнастичних асоціацій який відбувся у Варшаві. На даному заході були підняті питання модернізації галузі, уніфікації, особлива увага зверталася на соціально-виховне,